

1. *Горецький В. Сільськогосподарський податок на 1932 рік на Україні. Порадник для фін робітників та платників. – Х., 1932.*
2. *Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С. Сталінізм на Україні: 20 – 30-ті рр. – К., 1991.*
3. *Дьяченко В.П. История финансов СССР (1917 – 1950 гг.). – М., 1978.*
4. *Комарова Г.В. Историчні аспекти оподаткування селянства в Україні // Фінанси України. – 2001. – № 6.*
5. *Марьяхин Г.Л. Налоги и сборы с колхозов и населения. – М., 1949.*
6. *Пискотин М.И. Налоги с сельского населения в СССР. Правовые вопросы. – М., 1957.*
7. *Сургай Г.І. Сільське господарство України: уроки минулого і сучасний аграрний курс. – К., 1991.*
8. *Тепцов Н.В. Аграрная политика на крутых поворотах 20-х – 30-х годов – М., 1990.*
9. *Толкушин А.В. История налогов в России. – М., 2001.*
10. *Финансы СССР за XXX лет. – М., 1947.*
11. *Хорин М. Налоговый и финансовый справочник колхоза. – М., 1933.*

П. М. Тригуб

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКЕ СЕЛО НА ПОЧАТКУ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ ТА В ПЕРІОД РУМУНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (на матеріалах Миколаївської області)

У нинішньому році виповнюється 70 років з дня віроломного нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз, що започаткувало Велику Вітчизняну війну. Враховуючи, що ця тема знайшла досить широке відображення у науковій літературі, автор статті зосередився на висвітленні маловивченого питання становища південного села на початку війни та в роки німецько-румунської окупації, базуючись на невикористаних досі джерелах Державного архіву Миколаївської області, зокрема фондах окупаційних органів влади – сільських управ.

У перші дні війни, виконуючи рішення Миколаївського обласного комітету КП(б)У, мобілізаційний план військовозобов'язаних, а також план надання матеріальної допомоги частинам Червоної Армії, у Миколаєві на збірні пункти з'явилося 100% військовозобов'язаних [1, 83]. Також було подано кілька тисяч заяв з проханням направити їх на фронт [2, 53]. До лав Червоної Армії влилося понад половину комуністів Миколаївської області [1, 17].

Водночас необхідно кілька слів сказати про настрої населення України у зв'язку з початком Великої Вітчизняної війни, зокрема селянства південних областей. У працях істориків радянської доби обстоювалася позиція, що весь радянський народ став на захист соціалістичної вітчизни як на фронті, так і в тилу. Сучасні ж дослідники стверджують, що на початковому етапі війни (та й у період окупації) настрої українського селянства були далеко неоднозначними: від розпачливих, тривожних і гнівних – до злорадних і байдужих.

На всіх промислових підприємствах, у колгоспах і радгоспах 23 червня відбулися мітинги, на яких трудящі висловлювали глибоке обурення, гнівно таврували агресора, клялися зробити все для прискорення розгрому гітлерівських банд. Так, у селі “Радсад” Варварівського району трудівники радгоспу “Радсад” і колгоспу ім. Т. Шевченка заявили, що добре підготуються і без втрат зберуть урожай.

Звістка про розбійницький напад фашистів глибоко вразила трудівників Мостівського району. На мітингу колгоспників, робітників і службовців райцентру виступаючи закликали із зброєю в руках виступити на захист своєї Батьківщини [3]. З початком Великої Вітчизняної війни 340 мостівчан були мобілізовані до Червоної

Армії. Мешканці села працювали на спорудженні оборонних об'єктів. Навколо Мостового були викопані протитанкові рови, бліндажі, окопи та інші схованки. Майно МТС і колгоспів евакуювали до східних районів.

У селах області практично все чоловіче населення призовного віку було мобілізовано до армії. Їх місце зайняли жінки й підлітки. Повернулися до праці також літні люди, які знаходилися на заслуженому відпочинку. Вони не тільки працювали, а й вступали до винищувальних загонів, які мали виловлювати шпигунів і диверсантів, боротися з панічними чутками і діями серед населення. Колгоспники, робітники радгоспів і МТС, не дивлячись на брак механізаторів, автотранспорту, докладали всіх зусиль, щоб вчасно зібрати врожай. Люди працювали від зорі до зорі. У багатьох колгоспах була організована цілодобова робота збиральних машин. Збирати врожай колгоспникам допомагали робітники, службовці, учні. У першій половині липня в цих роботах брали участь 15 тис. мешканців міст і районних центрів області. До 25 липня більшість колгоспів достроково виконали план хлібозаготівель.

Багато господарств Баштанського району до 7 липня перевиконали річні плани продажу державі м'яса та інших продуктів харчування, а колгоспи Тілігуло-Березанського району до 15 липня виконали план м'ясопоставок за 1941 – першу половину 1942 рр. У Софіївській МТС Новобузького району 58 дівчат сіли за кермо тракторів і комбайнів. Підтримавши цю ініціативу, Миколаївські обком КП(б)У і виконком обласної ради депутатів трудящих ухвалили підготувати з жінок тисячу трактористів і комбайнерів [4, 49].

Трудящі села брали участь у створенні фонду оборони країни. Селяни здавали грошові збереження, облигації державних позик, матеріальні цінності (вироби з дорогоцінних металів і каменів). За кілька днів було зібрано 53 тис. крб.

Почалася евакуація вглиб країни населення, техніки, майна колгоспів, радгоспів, МТС. Водночас слід зазначити, що евакуація сільського населення не була масовою, виїжджали в основному ті особи, які супроводжували худобу, техніку, а також окремі партійні і радянські працівники. Близько 95% сільського населення залишалося на місці. Одночасно, з нинішньої території області почалася депортація німецького населення з населених пунктів Ландау, Рорбах, Карлсруе, Ватерлоо, Катериненталь, Рорбах, Леленталь, Раштадт, Шенфельд, розташованих на території Веселинівського, Миколаївського і Тілігуло-Березанського районів (всього – 15 – 20 тис. осіб), а також болгар із села Тернівка.

У серпні 1941 р. на території Миколаївщини встановився румунсько-німецький окупаційний режим. Червона Армія залишала південноукраїнські села фактично без бою, інколи виставляючи біля сіл невеликі загоны, які чинили нетривалий опір. Так, Остапівку Семенівської сільради Арбузинського району захищав загін червоноармійців на чолі з капітаном (прізвище офіцера джерело не вказує). В ході збройної сутички 4 бійці загинули, а решту взяли у полон [5, 14].

Частина Миколаївської області, яка розташовувалася на правому березі Південного Бугу, відійшла до Трансністрії, решта – до рейхскомісаріату “Україна”. В окупованих селах створювалися сільські управи на чолі зі старостами, які вербувалися як з місцевого населення (в більшості випадків), так і прибулих з інших регіонів України (часто це були фольксдойче). Староста одержував грошове утримання в сумі 80 марок щомісяця і ще 20 марок на дружину й дітей, його заступник – 55 марок, а секретар управи – 90 марок [8, арк.н/н.]. З місцевих жителів рекрутувалися поліцаї, керівники

громадських господарств, шкіл, сільських підприємств і установ. Так, у с. Агрономія Арбузинського району керуючим місцевого радгоспу став син колишнього управителя економіки Окснера [6, 13].

У Баштанці з перших днів окупації був призначений старостою репресований радянською владою В'язовський, начальником поліції – нікому не відомий Руденко. Запропонував свої послуги колишній багатій Гордій Черничко, і хоча його не допустили до власного господарства, він став вірно служити фашистам [7].

У с. Костянтинівка Арбузинського району була організована адміністрація в основному з місцевих мешканців, хоча сільську управу очолював фольксдойче Вайскенберг. Всі інші посади (перекладачі, заступник старости, начальники поліції, пошти, зав. магазином, директори маслозаводу, млина і МТС, зав. каменоломнями, ветфельдшер) займали в основному місцеві мешканці [8, 3–4].

Щодо українського населення Півдня України був запроваджений жорстокий окупаційний режим. Так, у Мостівському районі в 1941–1944 рр. фашисти знищили 35 тис. радянських громадян. 28 вересня 1941 р. на території Колосовської МТС був організований концентраційний табір для мирних радянських людей. Вони жили у двоповерховому будинку на конюшні, частину з них відправляли в Раштадт, Веселе, Градівку, Доманівку і там розстрілювали. Під час холодної зими 1941–1942 рр. багато замерзло в дорозі і в цьому страшному таборі смерті. Протягом усієї зими у дворі МТС спалювали трупи замерзлих, померлих і розстріляних. Це робилося наступним чином: клали рядок трупів, зверху їх покривали коноплею і спалювали. Після цього жандарми рилися в попелі у пошуках золотих зубів та інших цінних речей. До табору приїжджали німці на машинах і вивозили людей у с. Акацатове (Воєводське), де їх розстрілювали по 10 осіб. Розстрілювали біля ями, де раніше випалювали вапно. На дні ями горів вогонь, куди падали після розстрілу поранені люди. Тільки за один день 20 грудня 1941 р. спалили трупи 1500 людей.

6 лютого 1942 р. німці пригнали на аеродром у с. Кудрявцеве 770 радянських громадян і розстріляли їх. 18 лютого через Кудрявцівську сільську Раду гнали під конвоем 1500 радянських людей. В цей час з'явився німецький каральний загін. Німці відокремили 150 громадян, відібрали в них речі, роздягли і по 10 осіб розстрілювали з автоматів. Серед розстріляних – 67 дітей [9]. Всього на території Миколаївської області від рук фашистів загинуло 74660 мирних жителів і 30699 військовополонених [4, 50].

Колгоспи і радгоспи були перетворені на “громадські господарства”, інколи не змінюючи їхніх радянських назв. Колишні колгоспники навіть обирали голів цих “громадських господарств”. Так, у с. Новокрасне Арбузинського району “Победой красных партизан” керував Григорій Юхимович Тарасов, “Широким ланом” – Олександр Петрович Кравченко, ім. Чкалова – С. Головань, “Грудневим пленумом” – Іван Родіонович Єльников, “Листопадним пленумом” – Микола Миколайович Кондрацький, “Червоним Жовтнем” Григорій Йосипович Агарков [10, 10]. В інших селах “громадські господарства” мали цифрову нумерацію. У Мостовому колективні господарства перетворилися у “трудова общини”, наприклад, трудова община № 1 – колишній колгосп ім. Молотова (старшина – Михайлов, число дворів – 142, ідців – 474, в т.ч. чоловіків від 16 до 60 років – 78, понад 60 років – 12, жінок від 16 до 55 років – 152, понад 55 років – 30, дітей до 12 років – 143, підлітків 12–16 років – 59 [1, арк. н/н].

У Маринівці Доманівського району “громадські господарства” мали такий склад: № 271 – 460 осіб, № 272 – 433, № 273 – 557, № 274 – 494, № 275 – 216, № 276 – 349 осіб. Окремо обліковували євреїв, які залишилися

живими: їх було 76 осіб. Всі радгоспи району були перетворені в державні господарства (ферми) під назвами “Маршал Антонеску”, “Александр Чел-Бун”, “Богдан Воде”, “Бессарабія” та ін. У “Бессарабіі”, на вересень 1943 р. одержували зарплату 108 постійних робітників, 28 трактористів, 19 комбайнерів і 612 сезонних робітників [12, 79; 8, арк. н/н].

Головне завдання окупаційних властей – збір податків, продовольства для армії. Встановлювалися численні побори. З кожної сім'ї окупанти стягували особливий сільськогосподарський податок, податки – шкільний, з тварин і птиці, поліцейський та ін. Так, община с. Реп'яхи, яка нараховувала 40 сімей (141 їдець, в т.ч. 68 працездатних), сплачувала сільськогосподарський податок в сумі 3440 грошових одиниць (в документі не вказано, яких одиниць, очевидно, марок) [14, 1].

Великою бідою для сільського населення Півдня України був угон юнаків і дівчат до Німеччини. Практично не залишилось жодного села, яке б не постраждало від цього лиха. Так, з Агрономії вивезли 26 осіб (11 юнаків і 15 дівчат) [15, 11]. Десять юнаків і дівчат с. Садове вивезли до Німеччини [8, 5]. У 1942–1943 рр. із Семенівки, Остапівки і Булацелєво були угнані 98 осіб, серед яких не тільки місцеві жителі, а й військовополонені. Фашистська адміністрація спочатку намагалася умовити молодь поїхати до Німеччини добровільно, але погодилася всього 8 осіб. Тоді фашисти примусили сільську управу скласти список всієї молоді 1924–1926 років народження [8, 8]. За приблизними розрахунками, з сіл Миколаївщини було угнано до 26 тис. молодих людей.

Мешканці сіл Причорномор'я різними способами боролися з ворогом: саботували розпорядження німецьких властей і старост, ховали молодь від угону до Німеччини. Почало створюватися підпілля. В роки війни у Баштанці діяла підпільна організація, яку очолював колишній інструктор Баштанського райкому КП(б)У І. Калініченко. Разом з І. Ткачовим, який був залишений Привільнянським райкомом КП(б)У для підпільної роботи, патріоти почали поступово залучати населення для боротьби проти ворога. Ядром підпілля стали 10 комуністів і 27 комсомольців – в основному випускники Баштанської середньої школи. До послуг підпільників були садиби Марії Біденко, Олени Гайдук, Надії Семиліт, Галини Цариковської, Єфросинії Важливцевої, Марії Балдук, Ольги Ткачової, Палажки Забари, Катерини Слизько, Георгія Степанова, Олександри Караульної, Любові Романцової, Єлизавети Трошиної, Василя Томаша, Поліни Янковської, Олександри Матюшенко, Арена Яковлева, Меланії Кравець, Євдокима Бриля, Єлизавети Самойленко та ін. [7].

З початку осені 1942 р. у Баштанці був створений єдиний партизанський центр на чолі з командиром І. Калініченком (Назаром Миколайовичем Сергєєвим), комісаром – Федотом Савелійовичем Гапоном (Савельєвим). Командирами взводів були Іван Сербу, Іван Чорний, Степан Єцур, Іван Кравченко, Іван Ткачов [16].

Не скорилися ворогу і мешканці Костянтинівки. Механізатори, які залишалися на окупованій території, хоронили інструмент, чимало запасних частин від тракторів. Люди ховали у себе радянських воїнів, які виходили з оточення на схід, щоб перейти лінію фронту, допомагали партизанським зв'язковим. Як відомо, по лінії р. Південний Буг проходив так званий кордон між Трансністрією, областю з румунським управлінням, і територією, яка знаходилася у підпорядкуванні німецької адміністрації. “Кордон” охоронявся з обох берегів ріки, це для багатьох радянських воїнів і партизанських зв'язкових було чималою перешкодою. Федір Іларіонович Чепілко, літня людина, яка до війни працювала у гранітному кар'єрі,

мав власний човен. І часто ночами, ризикуючи життям, перевозив людей з берега на берег. Не один раз сміливець потрапляв під рушнично-кулеметний вогонь, але завжди все закінчувалося благополучно [17, 72].

У с. Садове діяла підпільна група у складі Василя Івановича Курдасова, Омеляна Андрійовича Кобзова, Михайла Івановича Лапка, Тимофія Васильовича Саричева, Марії Яківни Колбасовської, Ганни Семенівни Курдасової, Андрія Кобзова. Група збирала зброю і готувалася до виступу проти ворога, але знайшовся зрадник. Всі учасники групи були схоплені і замучені у Вознесенську [18, 19].

Фашистські окупанти нанесли величезну шкоду країні, кожному народу, місту, селу, підприємству, установі, кожній родині. У Миколаївській області загальні збитки становили 17519 млн. крб., у т.ч. сільське господарство і село – не менше третини від цієї суми, знищено 148 тис. голів великої рогатої худоби, 101 тис. коней, 70% тракторного парку, 80% комбайнів та іншої техніки. У кожному селі були зруйновані виробничі й житлові приміщення, заклади освіти і культури, історичні пам'ятки, твори літератури і мистецтва [4, 52].

Отже, на початковому етапі війни державні і партійні органи Миколаївської області до її окупації у серпні 1941 р. провели відповідну роботу із призову до Червоної Армії, переводу промислового і сільськогосподарського виробництва на військову рейку, мобілізації сільського населення на дострокове завершення здачі державі зерна і продуктів тваринництва, на створення винищувальних загонів і загонів народного ополчення, збору коштів для потреб оборони країни. Більша частина сільського населення висловлювала свій гнів і обурення нападом фашистської Німеччини на Радянський Союз, проте, частина селян, зокрема німецьких і болгарських сіл, ті, хто зазнав репресій від радянської влади, чекали на прихід німецьких військ.

В роки німецько-румунської окупації фашисти встановили на Миколаївщині жорстокий терористичний режим (на території Трансністрії трохи ліберальніший), який супроводжувався знищенням десятків тисяч людей, в основному євреїв, комуністів і радянських військовополонених, матеріальних і духовних цінностей. Мешканці південноукраїнських сіл чинили опір окупантам, саботуючи розпорядження їх адміністрації, переховуючи євреїв, радянських солдатів і офіцерів, рятуючи сільську молодь від угону в Німеччину. Однак цей опір не набув масового характеру, більшість сільського населення займала вичікувальну позицію.

1. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. П-7. – Оп. 1. – Спр. 337.

2. ДАМО. – Ф. П-7. – Оп. 1. – Спр. 389.

3. Сталінський прапор (Мостове). – 1941. – 24 червня.

4. История городов и сел Украинской ССР. Николаевская область. – К., 1981.

5. ДАМО. – Ф. Р-1002. – Оп. 3. – Спр. 19.

6. ДАМО. – Ф. Р-3051. – Оп. 1. – Спр. 1.

7. Шляхом Леніна (Баиштанка). – 1970. – 5 травня.

8. ДАМО. – Ф. Р-1002. – Оп. 3. – Спр. 16.

9. Сталінський прапор. – 1946. – 25 січня.

10. ДАМО. – Ф. Р-1002. – Оп. 4. – Спр. 19.

11. ДАМО. – Ф. Р-2469. – Оп. 1. – Спр. 231.

12. ДАМО. – Ф. Р-2418. – Оп. 1. – Спр. 89.

13. ДАМО. – Ф. Р-2383. – Оп. 1. – Спр. 405.

14. ДАМО. – Ф. Р-2469. – Оп. 1. – Спр. 301.

15. ДАМО. – Ф. Р-3051. – Оп. 1. – Спр. 22.

16. Шляхом Леніна. – 1970. – 7 травня.

17. Тригуб П.М., Шевельов В.М. Костянтинівка: її минуле і сучасне (нарис історії Південнобузького товариства). – Миколаїв, 1994 (рукопис).

18. ДАМО. – Ф. Р-2878. – Оп. 1. – Спр. 171.

С. І. Гальченко

ДЖЕРЕЛА НОРМОВАНОГО ПОСТАЧАННЯ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА ВИЗВОЛЕНІЙ ТЕРИТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ В 1943 – 1944 рр.

У сучасній історіографії неодноразово зверталася увага на Велику Вітчизняну війну та повоєнну відбудову, але першим особіно виокремив матеріально-побутові проблеми населення і шляхи їх вирішення силами громадськості М. Коваль [1], ініціювавши згодом спеціальне колективне видання із цієї проблеми [2]. Крім цього, заслуговують на увагу праці М. Головка, О. Лисенка [3], П. Чернеги [4–5], О. Ісайкіної [6]. Відтак, метою цієї статті є аналіз управління процесом нормованого постачання міського населення, а також особливості його співіснування з іншими джерелами забезпечення міського населення Центральної України на визволеній території.

Досліджуючи різні аспекти нормованого постачання, необхідно зупинитись на діяльності власне тих установ, через які здійснювалася реалізація того обмеженого асортименту продуктів, який можна було придбати за картками закладів торгівлі. Останні зазнали у роки окупації досить серйозних руйнувань. Тому їх відновлення вважалося пріоритетним у роботі місцевої влади.

На осінь 1943 р. у містах Центральної України склалася ситуація, коли вже готові для відкриття магазини не працювали через відсутність у них товарів. Так, у єдиній із визволених областей Центральної України – Полтавській – функціонували лише 63 магазини наркомату торгівлі і 730, що належали до мережі Укркоопспілки [7, 123]. Остання виділяла товари зі своїх фондів для міст Центральної України за залишковим принципом: з виділених восени 1943 р. продуктів харчування та промислових товарів на загальну суму 14,7 млн руб., перевага надавалася Ворошиловградській (4,5 млн), Харківській (6,1 млн) і Сталінській (1,3 млн) областям. Решта товарів на загальну суму 0,79 млн руб. була розподілена між Полтавською, Київською і Дніпропетровською областями [7, 126].

Наприкінці 1943 р. ситуація дещо покращилася і торговельні установи у визволених містах УРСР, які мали республіканську та союзну підпорядкованість, стали розгортати свою мережу оперативніше, періодично доповідаючи про це своєму керівництву. На всій території Полтавської і Київської областей у містах функціонувало вже 23 % довоєнної кількості торговельних установ. Асортимент товарів був небагатим, здебільшого хліб, консерви, цукор та тютюнові вироби. На початку 1944 р. процентні показники відновлення державної торгівлі у 9 визволених областях України, порівняно з 1941 р., становили 18,5%. Проте, такий низький відсоток був пов'язаний з тим, що місцеві торги передавали значну частину своїх уже відновлених точок ОРСам [8, 39] (отделы рабочего снабжения; беремо російськомовну аббревіатуру як найбільш вживану).

Із квітня 1944 р. почали працювати державні магазини і ресторани, де можна було вільно придбати продукти за «комерційними» (і, зрозуміло, вищими) цінами, що давало можливість городянам понад пайкові норми купити продукти. Досвід перших місяців торгівлі цих установ довів, що вже назріли умови для того, аби за нормованого розподілу сприяти продажу товарів без карток. У складі наркомторгу СРСР було організовано Головне управління з комерційної торгівлі – Головособторг. Комерційні магазини вже наприкінці війни й особливо у перші повоєнні роки знайшли певну кількість своїх покупців серед городян і, за образним висловом